

1994-1999 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DEKİ ÖZEL SİGORTA ŞİRKETLERİNİN FON YARATMA KAPASİTESİNİN GENEL DEĞERLEMESİ

Araş. Gör. Ramazan AKBULUT
Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari İlimler Fakültesi
Muhasebe ve Finans Anabilim Dalı

Özet

Dünyadaki gelişmiş ekonomilerin tamamında finans sektörü içerisinde önemli bir ağırlığı olan sigortacılık, bu ekonomilerin en etkin dallarından biridir. Gelir seviyesi düşük olan ülkelerin ekonomilerinde ağırlığı hissedilmeyen sigorta sektörü, ülkenin gelir seviyesine paralel şekilde ekonomik kalkınma içerisinde önem kazanmaya başlamaktadır. Ekonominin gelişmişlik düzeyi arttıkça sigortacılığın yaygın hale geleceği, sigorta bilinci toplumda kök saldıkça da ekonomik gelişmenin ivme kazanacağı genel anlamda kabul edilmektedir. Bu makalede Türkiye'de 1994 yılında yaşanan ekonomik bunalımdan bu yana sigorta sektörünün 1994-1999 dönemi için fon yaratma kapasitesi genel olarak analiz edilmiş ve araştırmacılara geleceğe ilişkin tahmin yapma imkanı sağlanmak istenmiştir.

1. Giriş

Bu incelemede, son yıllarda ülkemizde gelişmeye başlayan özel sigorta sektörünün fon yaratma kapasitesi, ekonomik açıdan büyüklüğü ve ekonomi içindeki yeri analiz edilmiştir. Değerlemenin amacı, fon yaratma kapasitesinin önümüzdeki yıllarda ne şekilde gelişme göstereceğine ilişkin tahminlerde bulunmaktır.

Sigorta, belirli bir prim karşılığında, kişi hayatının ya da organlarının veya kişi ve kuruluşların para ile ölçülebilir maddi varlıklarının maruz kalabilecekleri rizikolardan doğan hasarların ilgili yasalar çerçevesinde karşı-

lanmasıdır. Bununla birlikte sigorta, sosyo-ekonomik çöküntüleri dağıtan ve önleyen, yatırımlara aktarılan fonları ve ikrazları ile ekonomiye kaynak yaratan işlemler bütünüdür.¹ Sigorta sektörü, işletme bazında fonksiyonlarını yerine getirirken makro planda ise tasarrufları, vergi gelirlerini artırıp ve dolayısıyla genel refah düzeyini yükseltmekte; sosyo-ekonomik kayıpları azaltmak ve uluslararası ilişkilerde ticareti geliştirmekle de ülke ekonomisine katkıda bulunmaktadır.

2. Türkiye'de Sigortacılığın Gelişimi

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sigortacılığın gelişen ekonomik faaliyetlerin gereği olarak ortaya çıktığı ve yine ekonomilerde görülen uluslararası gelişmelere bağlı olarak sigorta sektörünün bu yapı ile paralel bir gelişme gösterdiği ve Türkiye'de sigortacılık faaliyetinin Avrupa ülkelerine göre yüzyıllar sonra başlamasınının devletin yönetim şeklinden kaynaklandığı söylenebilir.

Ülkemizde sigortacılığın gelişimine bakıldığında genel olarak 1960'lı yılların sonlarında kalkınma planlarında yer verilen sigorta sektörüne devletin bakışı, 1983-1987 yıllarını kapsayan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na kadar kendi kontrolünde bir sistemin gelişmesi şeklinde olmuştur. Sonraki planlarda, uluslararası pazara ve fiyat rekabetine açık çeşitli yeni sigorta dallarının açılmasını ve sigorta şirketlerinin sermaye piyasasında kurumsal yatırımcı olarak faaliyet göstermelerini öngören bir yapıya yer verilmiştir.² Bu süreç devletin sigortacılığa ve bu sektöre atfettiği önemin derecesini ortaya koymaktadır.

¹ Şebnem Duman, Türk Sigorta Sektöründe Boş Kapasiteler ve Ekonomik Kayıplar (Biltaş Bilimsel Araştırma Merkezi, Ocak 1990), 4.

² DPT, Sigorta Sektörü, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Ankara: 1996), 12-16. DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000, (Ankara:1995), 103.

Tablo 1 Türkiye'deki Sigorta Şirketleri

Sigorta Şirketleri	Sayısı				
	1998	1997	1996	1995	1994
1. Toplam Şirket Sayısı	67	67	62	59	56
Sigorta Şirketi	63	63	58	55	52
Reasürans Şirketi	4	4	4	4	4
2. Sermaye Yapılarına Göre Sigorta Şirketleri Sayısı*					
Kamu	4	3	5	5	5
Özel	48	48	40	37	34
Türkiye'de kurulu yabancı	10	10	11	12	11
Yabancı Şirketlerin Şubeleri	1	2	2	1	2
3. Faaliyetleri İtibariyle Sigorta Şirketleri Sayısı*					
Hayat	21	20	17	17	12
Hayat / Hayat Dışı(Karma)	17	17	17	17	20
Hayat Dışı	25	26	24	21	20
4. Acenta Sayısı(Bankalar Hariç)	13.975	10.723	10.728	10.995	9.948
5. Personel Sayısı	9.483	6.578	6.578	5.598	5.932

*31.03.1998 İtibariyle

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, 1998 Türkiye'de Sigorta Faaliyeti Hakkında Rapor (Ankara), 157-159. Hazine Müsteşarlığı, Türk Mali Sisteminin Temel Göstergeleri, sayı.27, (Ankara: Mart 1998) c. 8, 135. Aynı konunun aynı eserinin c.5, s.18, c.6, s.136, c.7, s.26. Hazine Müsteşarlığı, Hazine İstatistik Yıllığı 1994, 85.

Tablo 1, 1998 yılında sigorta sektöründeki şirketlerin %76'sının özel; %6'sının kamu ve %18'nin ise yabancı sigorta şirketlerinden oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca Tablo 1'de son beş yılda bu oranlarda önemli bir değişimin olmadığı görülmektedir.

3. Sigorta Sektörünün Fon Yaratma İşlevi

Sigortacılığın en etkin fonksiyonu, fon yaratmak ve yaratılan fonları çeşitli yatırım enstrümanları vasıtası ile ekonomiye kazandırmaktır. Sigorta sektörünün kullandığı fonlar, sigortalıların ihtiyari tasarruflarıyla yaratılmakta, toplanan primler mali kesime aktararak rasyonel alanlarda yatırım-

lara yönlendirilmektedir. Gelişmiş ülkelerin en büyük kurumsal yatırımcıları arasında yer alan sigorta şirketlerinin fonları, teminat hesaplarında ve hayat fonlarında birikmektedir.³

Sigorta kesiminin fon yaratma işlevi dar anlamda tanımlandığında, hisse senedi ve tahvil alımına tahsis edilmiş tutarlar şeklinde ifade edilmektedir. Geniş anlamda tasarruflara katkı bakımından fon yaratma işlevini sağlayan primler ise kurumsal tasarruf niteliğindedir. Fon yaratma ile ekonomik işlev tam anlamıyla gerçekleşmiş değildir. Oluşan fonların yatırıma kanalize edilmesi gerekir.⁴ Sigorta sektörünün meydana getirdiği fonların niteliği göz önünde bulundurulduğunda ülkenin finansal piyasalarında ve dolaylı olarak genel ekonomi düzeyinde gösterebileceği etkilerin önemi ortaya çıkmaktadır.

3.1. Sigorta Sektörünün Fon Kaynakları

Sigorta sektörü çeşitli fon kaynaklarından yararlanabilmektedir. Bu kaynaklar literatürde başlıca dört grupta toplanmıştır ve aşağıdaki gibidir:

- Sermayedarın ortaya koyduğu kapital,
- Hukuki düzenden doğan fonlar (Yedek akçeler, teknik ihtiyatlar)
- Ekonominin kendi oluşturduğu fonlar: değer artışları v.s.
- İşletme faaliyetinden sağlanan kâr.

Yukarıda üç bölümde gösterilen fonlardan, sigorta primlerinin kullanılabilen kısmından ve orta ve uzun vadeli yabancı kaynaklardan oluşan toplam potansiyel, başlıca iki ana faaliyete; teknik işlere ve mali yatırımlara kanalize edilmektedir. Bu faaliyetlerden sağlanan kardan, vergiler ve dağıtılacak temettü düşüldükten sonra kalan ihtiyat, işletmenin bünyesinde yeni bir fon oluşturmaktadır. Bununla birlikte sigorta sektöründe öz varlık ve primler dışında yabancı kaynak kullanma alışkanlığının olmayıp istisnai du-

³ Çağatay Ergenekon, *Sigorta Sektörü*, İMKB Sektör Araştırmaları Serisi no.5 (İstanbul: İMKB), 3.

⁴ Targan Ünal, *Gelişen Borsalarda Kurumsal Yatırımcılar Türkiye Örneği Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, İMKB Araştırma Yayınları no.7 (İstanbul: İMKB, Temmuz 1995), 104.

rumiar hariç, orta ve uzun vadeli banka kredilerine baş vurulmadığı belirtilmektedir.⁵

3.2. Türkiye'de Özel Sigorta Sektörünün Fon Yaratma İşlevinin Analizi

Fon kaynaklarının Türkiye'deki durumu analiz edilip şu sonuçlara ulaşılmıştır;1998 yılında sigorta sektöründe 63'ü sigorta ve 4'ü reasürans şirketi olmak üzere toplam 67 şirket faaliyet göstermiştir. 1998 yılındaki veriler yalnızca Emek Hayat Sigorta A.Ş.'nin bilgilerini içermemektedir.⁶ Söz konusu sigorta kuruluşlarının yarattığı fonlar hakkında 1998 yılı itibariyle konsolide bütçelerinden elde edilen bilgiler şu şekildedir:

Tablo 2 Sigortacılıktan Elde Edilen Fonlar(Milyar TL)

Fonlar	1999	1998
1.Kaynağı Girişimci olan fonlar	220.403	110.901
Ödenmiş Sermaye	220.403	110.901
2.Kaynağı Hukuktan Doğan Fonlar	48.932	27.426
Kanuni Yedek Akçeler	14.278	8.698
İhtiyari Yedek Akçeler	11.950	7.310
Diğer Teknik İhtiyatlar	22.704	11.418
3.Kaynağı Ekonomik Tercihlerden Doğan Fonlar	562.917	562.917
Serbest Karşılıklar	61.065	14.004
Teknik Karşılıklar	1.055.183	514.900
Yeniden Değerleme Fonu	42.383	34.013
4.İşletme Faaliyetinden Doğan Fonlar	188.269	80.465
Dönem Kârı (Bilanço Kârı-Net Kâr)	188.269	80.465
Genel Toplam	1.020.521	781.709

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, 1999 Türkiye'de Sigorta Faaliyet Hakkında Rapor (Ankara) 59-65.

⁵ Targan Ünal, Sigorta Sektörünün Ekonomik İşlevi ve Fon Yaratma Kapasitesi, İTO Yayın no.1994-04 (İstanbul, 1993), 48.

⁶ Hazine Müsteşarlığı, 1998 Türkiye'de Sigorta, 9.

Tablo 3 Sigortacılıktan Elde Edilen Fonlar(Milyar TL)

Yıllar	Genel Toplam*
1997	396.810
1996	186.148
1995	81.957
1994	39.317

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, 1998 Türkiye'de Sigorta Faaliyeti Hakkında Rapor (Ankara), 61-67.*
Tablo 2'deki dört ana kalemlerin söz konusu yıllardaki toplamını göstermektedir.

Tablo 2 ve 3'e göre yaratılan fon miktarı cari fiyatlarla 1994'te 39.317.340 milyon TL'den 1995'te yaklaşık 2 kat, 1996'da 2.2 kat, 1997'de 2.1 kat ve 1998'de yaklaşık 2 kat ve 1999'da 1.3 kat artarak 1.020.521 milyar TL'ye yükselmiştir. Ancak bu artışların TÜFE dikkate alındığında aynı yıllarda sırasıyla %8.7, %11, %27, %15, %6 ve -31 düzeyinde oldukları ortaya çıkmaktadır.⁷ Dolayısıyla sektörde yaratılan fon miktarında görülen artış oranları reel olarak 1999 yılı haricindeki dönemlerde pozitif iken 1999 yılında negatif olarak gerçekleşmiştir. Sektördeki fon miktarında 1999 yılında görülen reel düşüşün büyük ölçüde bu yılda meydana gelen olayların yol açtığı giderler ve dolayısıyla ekonomide meydana gelen daralma nedeniyle gerçekleştiği söylenebilir.

Tablo 2'de 1998 yılında toplam fon(öz sermaye+diğer unsurlar) miktarının ancak %14.18'i ödenmiş sermayeden oluşmakta iken %72.01'inin ise ekonomik tercihlerden dolayı elde edildiği görülmektedir. Ödenmiş sermayenin bir kısmının da önceki yıllarda yeniden değerlendirilme suretiyle ortaya çıkan miktarlardan oluşabileceği dikkate alındığında sigorta işletmelerindeki ödenmiş sermaye miktarı bu oranın da altına düşmektedir. Sigorta sektöründe 1997 yılında 59 sigorta şirketi ve 4 reasürans şirketi arasında 7 sigorta şirketi ve 1 reasürans şirketinin sermayelerinin toplamı 25.125.000 milyon TL ile toplam sermayenin %47.58'ini teşkil etmektedir.⁸ Sigorta sektörünün tasarrufların bir araya gelmesinde oynadığı rol göz önüne alındığında bu sektöre yatırılan paranın yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir.

⁷ TOBB, Ekonomik Rapor'98, 54. Genel Kurul (Ankara: Mayıs 1999), 144. İzmir Ticaret Borsası, 1999 İktisadi Raporu, Yayın no 69, İzmir, 6. Hazine Müsteşarlığı, 1997 Türkiye'de Sigorta, 59.

⁸ Hazine Müsteşarlığı, 1997 Türkiye'de Sigorta, 58.

Bu sermaye yetersizliğinin, planlı döneme girildiğinden itibaren sigorta şirketi kurulmasına izin vermeyen ekonomi politikalarının uygulanması, sektördeki sermayenin sınırlı sayıda banka veya holdingin kontrolünde olması nedeniyle oligopolist piyasa yapısının varlığının rekabet ortamını kaldırması ve yönetimlere içinde buldukları sermaye grubunun genel stratejileri içinde serbesti tanınmasından doğduğu ifade edilmektedir.⁹

Ülkemizde sigorta sektörünün ekonomide fon yaratma işlevini yerine getirememesinin sebepleri şu şekilde sıralanabilmektedir:

- Sigorta işletmeleri ekonomilerinin yeterince anlaşılması,
- Sigorta işletmelerinin sermaye piyasası kapsamı dışında kalması,
- Prim gelirlerinin yetersiz olması. Bu kaynağın sınai yatırımların finansmanında kullanılmayıp, kısa vadeli yatırımlara kaydırılması,
- Portföy prim fonlarının yatırım sahalarının yasayla kısıtlanması.¹⁰

Bu hususlardan da anlaşılacağı gibi sigorta sektörünün fon yaratma işlevini tam anlamıyla yerine getirememesinin esas olarak sektörün sermaye piyasasının etkin araçlarından biri olduğunun ve bu yolla sağlanacak fonların ekonomi üzerindeki olumlu etkilerinin yeterince görülememesinden kaynaklandığı söylenebilir.

4. Sigorta Sektörünün Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Sigorta sektörünün ekonomik işlevleri aşağıda açıklandığı gibi başlıca altı yönden ele alınmaktadır. Sigorta sektörünün bireye, ekonomiye ve topluma olan faydaları, diğer sektörlerin bu kesimlere sağladıkları katkıların (gelirlerin-birikimlerin) daha da etkin bir şekilde değerlendirilmesi ile ortaya çıkmaktadır. Söz konusu ekonomik işlevler aşağıdaki gibidir.

4.1. Tasarruf Kaynağı Olarak Sigorta

Gelişmekte olan ülkelerde kalkınma açısından önemli konulardan biri yatırımlar için gerekli sermaye birikiminin sağlanmasıdır. Gelişmekte olan ülkelerde sermayenin kıt olması ve yavaş birikmesi durumunu yoksulluğun kısır döngüsü ile açıklamak mümkündür. Az gelişmiş ülkelerde karşılaşılan

⁹ Ünal, 50.

¹⁰ İTO, "Sigorta Sektöründeki Sorunlar ve Çözüm Önerileri Paneli Tebliğ ve konuşmaları, "İstanbul Ticaret Gazetesi, 6.3.1998.

soruna arz yönüyle bakıldığında şu durum ortaya çıkmaktadır; gelişmemiş ülkelerde kişi başına reel gelir düşük olduğundan tasarruflarda düşük olmaktadır. Tasarrufların yeterli olmaması yatırımların da yetersiz bir düzeyde kalmasına ve sermayenin kit bir faktör durumuna gelmesine yol açmaktadır. Sermaye yetersiz olunca verim düşük kalmakta ve bu durum kişi başına reel gelirin düşük bir düzeyde olmasına yol açmaktadır.

Talep yönünden ise sorun şöyle açıklanabilir. Bu ülkelerde reel gelirler düşük olduğundan satın alma gücü yetersiz kalmakta ve dolayısıyla piyasaların darlığına yol açmaktadır. Piyasaların yeterince geniş olmaması, girişimcilerin yatırım yapma arzularını engelleyici bir faktördür. Düşük yatırımlar sonucu, küçük kapasiteler oluşmakta, küçük kapasitelerde ise verimlilik düşük olmaktadır. Düşük verimlilik de tekrar döngüyü tamamlayarak, kişi başına reel gelirlerin düşük çıkmasına yol açmaktadır. Böylece az gelişmiş ülkeler hem arz ve hem de talep yönünden bir yoksulluk çemberi içinde bulunmaktadır.¹¹

Sermaye birikiminin kaynaklarından biri de kişisel tasarruflardır. Kişisel tasarruflar sigorta şirketleri, bankalar ve sermaye piyasaları gibi finansal kurumlar aracılığı ile toplanarak yatırıma hazır kaynaklar haline dönüştürülür. Sigorta şirketlerine ödenen primlerin teminat veya teknik karşılıklar şeklinde ayrılmasıyla menkul ve gayrimenkul değerlerin satın alınması yoluyla fonların oluşumuna yol açmakta ve bu fonların yatırımlara aktarılması gerçekleştirilmektedir.

4.2. Sosyo-Ekonomik Kayıpların Önlenmesi Açısından Sigorta

Sigorta, kişilerin ferdi olarak altından kalkamayacakları sosyal ve ekonomik kayıpları sigortalılar arasında dağıtarak olumsuzlukları en aza indirir. Rizikolar gerçekleştiğinde üretim azalması, tasarrufların azalması, iflaslar, işsizlik, yoksulluk ve ailelerin parçalanması gibi bir takım sosyo-ekonomik olumsuzluklar meydana gelir. Rizikoların sosyo-ekonomik yaşantı üzerinde yarattığı bu olumsuz durumlar sigorta ile hasarların geniş kitlelere dağıtılması suretiyle önlenir veya en aza indirilir.¹²

¹¹ Ramazan Akbulut, "Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Yörenin Kalkınmasındaki Başlıca Etkileri," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi 1997), 24-25.

¹² TOBB, Banka ve Sigorta Sektörleri, Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Ankara: Temmuz 1996), 149.

4.3. Toplumun Refah Düzeyi ve Sigorta

Sosyal refah açısından ulaşılmak istenen düzey mümkün olduğu kadar kişi başına gelirin yüksek bir seviyede gerçekleştirilmesidir. Sigorta sektörünün yatırımlara fon aktarmakla bu yatırımlar yoluyla oluşan gelirler ve bu gelirlerin toplumun diğer kesimlerine yansımalarıyla (çarpan etkisi) genel ekonomik canlanmanın sağlanması ve dolayısıyla refah düzeyinin artması sonucunu doğuracaktır.

1998 yılı itibariyle GSMH'ya 547.383 milyar TL prim üretimiyle katkı sağlayan sigorta sektöründe 1998 yılında 9.483 kişi olmak üzere toplam istihdamın %0.045'i istihdam edilmektedir. Bu rakam 1997 yılında 8.383 kişidir.¹³

Finans sektörünü teşkil eden kurumların, tasarrufların gayrimenkule, döviz veya yastık altına yatırılmak suretiyle verimsiz bir şekilde değerlendirilmesini ve dolayısıyla atıl hale gelmesini önlemekle kaynakların ekonomiyeye kazandırılmasında nasıl ki önemli bir fonksiyonu var ise sigorta sektörü de bu işleve sahiptir.

4.4. Uluslararası İlişkiler Açısından Sigorta

Günümüzde ekonomik büyüme ve kalkınmanın vazgeçilmez esaslarından biri, ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin ülkelerin belli bir aşamadan sonra tartışmasız olarak uygulaması gereken politika olduğu genel kabul görmüş bir yaklaşımdır. Ekonomideki yapısal değişimin tabii sonucu olarak ihracat, ithalat ve uluslararası faaliyetlerde görülen artışlarla birlikte taşımacılığın ve bunun emniyetli halde yapılmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Bir çok Batı Avrupa ülkesi özel sektör ihracat kapasitelerini artırmak için ihracat kredi sistemlerini resmi garantiler verilmesi ve benzeri önlemlerle geliştirmişlerdir. Buna ek olarak, az gelişmiş ülkelerde ithal edilecek tüketim ve yatırım malları için gerekli döviz miktarı tedarik edilemediğinden, batılı ülkeler az gelişmişlere yapılacak ihracatı devlet kanalı ile açılacak kredilerle desteklemek zorunluluğu duymuşlardır. Böylece ihracat kredi sigortaları

¹³ TOBB, Ekonomik Rapor'98, 144. Hazine Müsteşarlığı, 1998 Türkiye'de Sigorta , 159.

doğmuş ve gelişmiş ve uluslararası ticaret alanında ticaret olanağı olmayan alanlara bile ticareti götürme fırsatı ortaya çıkmıştır.¹⁴

4.5. Vergi Kaynağı Açısından Sigorta

Sigortanın ekonomik fonksiyonu bakımından bir başka işlevi vergi gelirlerine katkısıdır. Sigorta şirketleri anonim şirket olarak kurulmak zorunda olduklarından kurumlar vergisi ödemek mecburiyetindedirler. Bu itibarla sahip oldukları gayrimenkul ve menkul değerlere ilişkin emlak ve gelir vergilerini ödemektedirler. Yine bu şirketler, sigortacılık faaliyetlerine özgü bir takım işlemler nedeniyle banka ve sigorta muameleleri vergisi, yangın sigorta vergisi, veraset ve intikal vergisi vb. yükümlülüklerini yerine getirmek mecburiyetinde bulunmaktadır.

4.6. Finans Sektörü Açısından Sigorta

Sigorta sektörü hizmet üreten sektörler arasındadır. Sigorta endüstrisi, sigorta ve reasürans şirketleri, acente, broker ve prodüktörlerden oluşan aracılar ile sigorta hizmetleriyle ilgili diğer yasal kuruluşlar, yatırım ve risk yönetim danışmanları, iletişim teknoloji hizmeti veren kuruluşlar, eksperler ve benzeri hizmetleri veren kuruluşları oluşturur.

Türkiye'de mali kurumların aktif toplamalarının finans kesimindeki nispi ağırlıkları bakımından 1993-1997 yılları arasında bankalar ortalama olarak %70'lik bir paya sahip bulunmaktadır. Daha sonra sırasıyla merkez bankası %25, finansal kiralama şirketleri %1.7, sigorta şirketleri ve özel finans kurumları %1.4, faktöring şirketleri %0.57 ve %0.19 ile aracı kurumlar gelmektedir.¹⁵

5. Sigorta Sektörünün Türk Ekonomisi İçindeki Yeri

Türkiye'de gerçekleşen GSMH tutarları göz önüne alındığında, sigorta sektöründe fon (öz sermaye+diğer unsurların oluşturduğu Tablo 2 ve 3 'deki fon) olarak tutulan para miktarının GSMH'nın genel olarak %1'i nispetinde olduğu görülmektedir (Tablo 4).

¹⁴ Şebnem Duman, 22.

¹⁵ Ali Köse, "1991-1997 döneminde Türk Sigorta Sektörünün Gelişimi," Active, Bankacılık ve Finans Dergisi, yıl.2, sayı.7 (Haziran-Temmuz 1999), 44.

**Tablo 4 Sigorta Sektörü Fon Miktarının GSMH İçindeki Payı
(Milyar TL)**

Yıllar	GSMH (Cari Fiyatlarla) (2)	Sigorta Sektörü Fon Miktarı (1)	(1)/(2) %
1994	3.887.903	39.317	1.01
1995	7.857.887	81.957	1.04
1996	14.978.067	186.148	1.24
1997	29.393.262	396.810	1.35
1998	53.012.781	781.709	1.47
1999 *	78.242.496	1.020.521	1.30

Kaynak: TOBB, Ekonomik Rapor'98, 54. Genel Kurul (Ankara: Mayıs 1999), 143. *DTM Dış Ticaret Dergisi, Başlıca Ekonomik Göstergeler, Yıl 5, Sayı.18, (Temmuz 2000), 18.

Tablo 4'de görüldüğü üzere, sigorta sektörü fon miktarının GSMH'ya oranı beş yıl boyunca önemli bir değişme göstermemiştir. Dolayısıyla sigorta sektöründe bu alanda genel ekonomik yapıda görülen değişiklikler ile uyumlu bir gelişme durumu vardır denilebilir.

Sigorta sektörünün oluşturduğu fon miktarı dikkate alındığında büyüklük itibariyle ekonomide fazlaca bir önem arz etmediği ortaya çıkmaktadır.

TÜFE'ye göre sektördeki kârlılık oranı; 1994-1999 yıllarında sırasıyla %30, -%0.5, %35, -%6, -%17 ve %38 olarak gerçekleşmiştir.¹⁶ Dolayısıyla özel sektör sigortacılığı beş yılda reel olarak %41 oranında kâr elde etmiştir.

¹⁶ Hazine Müsteşarlığı, 1997 Türkiye'de Sigorta, 59. Hazine Müsteşarlığı, 1999 Türkiye'de Sigorta, 65.

Tablo 5 Yurt İçi Direkt Prim Üretimi (Milyar TL)

Yıllar	Yangın	Nakliyat	Kaza	Makine-Montaj	Ziraat
1994	5.847	3.560	16.059	1.323	173
1995	10.886	6.905	30.978	2.529	604
1996	21.326	12.836	57.820	5.962	1.736
1997	42.456	22.184	132.916	13.898	2.229
1998	75.899	32.485	265.145	25.279	2.965
1999	156.370	43.531	448.916	37.744	3.905

Yıllar	Sağlık	Hayat Dışı	Hayat	Toplam	Milyon Dolar
1994	942	27.904	3.863	31.767	1.066.00
1995	3.022	54.924	8.182	63.106	1.377.50
1996	8.386	108.066	18.804	126.870	1.548.50
1997	24.493	238.176	44.747	282.923	1.850.20
1998	53.560	455.333	92.050	547.383	1.744.50
1999	107.514	797.980	175.086	973.066	1.801.64

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, 1998 Türkiye'de Sigorta Faaliyeti Hakkında Rapor (Ankara), 14-30. Hazine Müsteşarlığı, 1999 Türkiye'de Sigorta Faaliyeti Hakkında Rapor (Ankara), 14-33.

Sektörün branşlar itibariyle gelişimine bakıldığında en fazla gelişme sağlık dalında olmuştur (altı yılda 114.13 kat artmıştır). Bunu takiben 45.32 kat artan hayat sigortaları gelmektedir. Büyüklük itibariyle en büyük payın 448.916 milyar TL ile kaza sigorta şirketlerine ait olduğu görülmektedir (Tablo 5). Ülke ekonomisinde sigorta sektörünün reel olarak artış göstermesi, gelir arttıkça sektörün gelir artışından daha yüksek bir artış gösterdiği anlamına gelmektedir. Sağlık branşının direkt prim üretiminde en yüksek artışı sağlamasına neden olarak bu branşın yeni ve gelişmeye açık olmasına bağlanmaktadır.¹⁷

1995 - 1999 yılları arasında toplam prim üretiminde TÜFE'ye göre sırasıyla 0.06, 0.11, 0.20, 0.05 ve 0.05 düzeyinde bir artış sağlanabilmektedir.¹⁸

¹⁷ Sigortacılık Genel Müdürlüğü, 75. Yıl Özel Sayısı, Hazine Dergisi, 72.

¹⁸ TOBB, Banka ve Sigorta, 147.

Yıllar itibariyle prim üretiminin gelişimine bakıldığında istikrarlı bir yapının olmadığı görülmüştür.

Ekonomik açıdan daha çok uzun vadeli fon birikiminin oluşumuna katkıda bulunmakla önem arz eden hayat sigortalarının toplam prim üretimi içerisindeki payı ise 1994-1999 yılları arasında %12.16 ile %18 düzeyindedir. Altı yıl içinde hayat sigortalarının toplam içindeki payı %6'lık bir artış göstermiştir. Diğer bir ifade ile yıllık bazda %1'lik bir artış gerçekleşmiştir. (Tablo 5). Bu alanda sağlanan gelişmeler dünyada gelişmiş ülkelerin ulaştıkları seviyelere göre yetersizdir.¹⁹

Hayat sigortacılığının toplam sigorta sektörü içinde düşük bir paya sahip olmasının temel nedenlerinden birisinin ülkemizdeki emeklilik sisteminin kamu ağırlıklı olmasından kaynaklandığı belirtilmektedir.²⁰ 2015 yılında kişi başına düşen hayat sigortası priminin ilk on ülke için 1038 dolara ulaşacağı öngörüülürken Türkiye'de sözkonusu büyüklüğün 59.6 dolar civarında gerçekleşebileceği vurgulanmıştır.²¹

Hayat sigortasının ülke ekonomisine katkısı şu şekilde özetlenebilir,²² bu kesimden sağlanan fonların uzun vadeli olması, ekonomik dalgalanmalardan nispeten daha az etkilenmesi ve ilgili kamu otoriteleri tarafından belli alanlarda kullanımlarını sınırlama yetkisine sahip olmalarıdır. Bu çerçevede, yüksek enflasyonlu ülkelerde ve dolayısıyla ülkemizde hayat sigortası fonlarının uzun vadeli yatırımlara plase edilmesi amacıyla devletin normal tahvil faiz oranının üzerinde bir faiz oranı ile uzun vadeli tahviller çıkartması uygun bir politika olacaktır. Bu alanda ülkemizde hayat sigortalarından beklenen ve istenilen şartlarda ekonomik katkılarından yararlanılamamaktadır.

Enflasyonla birlikte geleceğe ilişkin belirsizlikler nedeniyle yatırımların azalması ve kısa vadeli yatırımlara (spekülatif güdülerle) yönelme ekonomi üzerinde daraltıcı bir etkiye sahip olacaktır. Daralan ekonomide milli gelir ve dolayısıyla kişi başına düşen gelir azalacaktır. Gelirlerdeki azalmalar si-

¹⁹ Hazine Müsteşarlığı, Türk Mali Sisteminin, 140.

²⁰ Murat Çiftçi, "AB Emeklilik Fonlarının Yatırım Portföylerinin Global Gelişmeler Işığında Değerlendirilmesi ve Türkiye'ye Yönelik Alternatif Model Önerisi", *Reasürör*, Milli Reasürans T.A.Ş., sayı.33 (İstanbul: Temmuz, 1999), 12.

²¹ Murat Çiftçi, 10.

²² TOBB, Banka ve Sigorta, 193-194.

gorta sektörüne olan talebi de olumsuz etkileyecektir. Faizlerin yüksekliği, sigorta sektörüne talebi azaltmakta ve prim ödemelerini olumsuz etkilemektedir. Sigorta şirketlerinin fonlarının büyük bir bölümünün kamu borçlanma araçlarına yatırılması bu şirketlerin finansal aracı olma işlevini engellemiştir. Bu yapı, finans teorisinin prensiplerinden biri olan kullanılan fon kaynaklarını tekrar kullanma imkânını sınırlandırmıştır.²³

Hayat sigortacılığında gelirin periyodik tahsili ve vade sonuna kadar muhtemel rizikonun ortaya çıkmaması durumunda sigortalıya nemalandırılmış toplu ödeme yapılacak olması, bu sigorta dalının tüm dünyada ayrı bir kurumsal çerçevede değerlendirilmesine yol açmıştır.²⁴

Türkiye'de 1998 yılında yurt dışında ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yapılan sigortalara ait primler tüm branşlarda toplam 1.052 milyar TL'dir. Bunun 957 milyar TL'si, KKTC'nden sağlanmaktadır. 1999 yılında ise 1.957 milyar TL yurt dışı sigorta primlerin %95 KKTC'ye aittir.²⁵ Bu primlerin toplam prim üretimi içindeki payı %0.19 ve %0.2 seviyesindedir. Dolayısıyla yurt dışı primler analizde dikkate alınmamıştır.

Yıllık prim hacminin GSMH'nın %1'ine ancak 1998 yılında ulaşabildiği, önceki yıllarda bu oranının altında kaldığı görülmektedir (Tablo 3 ve 4). 1995 yılında prim üretiminin milli gelire oranı dünyada %15.51'den başlayıp (Güney Afrika), %0.39'a kadar düşmektedir (Ukrayna). Türkiye 79 ülke içinde %0.89 ile altmışsekizinci sırada yer almaktadır. Hayat dışında %0.75 ve hayat sigortalarında %0.14'e kadar düşmektedir. Yine aynı yılda kişi başına düşen prim en yüksek 4.663 ABD doları iken (İsviçre), en düşük prim miktarı ise 2 ABD dolarıdır (Vietnam). Türkiye 25 ABD doları ile altmışıncı sıradadır. Bu oranlar hayat dışı ve hayat sigortalarında da sırasıyla 21 ve 4 ABD dolarıdır.²⁶

²³ Murat Akbalık, K.Batu Tunay, Mustafa T.Uzuner, "Yüksek Enflasyonlu Ülkelerde Özel Hayat Sigortacılığı Uygulamaları ve Türkiye Üzerine Çözüm Önerileri", Reasürör, sayı.30 (İstanbul: Millî Reasürans T.A.Ş., Ekim 1998), 10.

²⁴ Oral Erdoğan ve Levent Özer, Sermaye Piyasasında Kurumsal Yatırımcılar, İMKB Yayınları (İstanbul: Ağustos 1998), 25.

²⁵ Hazine Müsteşarlığı, 1998 Türkiye'de Sigorta, 36. Hazine Müsteşarlığı, 1999 Türkiye'de Sigorta, 34.

²⁶ Hazine Müsteşarlığı, Türk Mali Sisteminin, 141.

Tablo 6 AB Ülkelerinde Prim Üretimi (1995)

Ülke Adı	Toplam Prim Üretimi (1996)		Kişi Başına Prim \$	Prim Üretiminin Mili Gelire Oranı %
	Primler Milyon\$	Reel Büyüme %		
Almanya	152.218	1.6	1.858	6.47
İngiltere	137.061	5.8	2.110	10.71
Fransa	136.841	6.1	2.328	8.89
İtalya	43.911	3.9	765	3.62
Hollanda	36.139	5.4	2.328	9.12
İspanya	30.200	8.9	769	5.20
Belçika	15.323	5.4	1.507	5.71
Avusturya	13.068	9.5	1.688	6
İsveç	13.057	1.9	1.477	5.19
Danimarka	11.118	9.9	2.114	6.36
Finlandiya	10.105	14.2	2.110	8.7
İrlanda	6.532	17.1	1.519	8.6
Portekiz	6.048	15.1	609	5.64
Lüksemburg	3.914	-8.2	1.780	4.28
Yunanistan	2.082	6.1	199	1.69
Türkiye	1.549	21	25	0.89

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Türk Mali Sisteminin Temel Göstergeleri, sayı.27, (Ankara: Mart 1998) c. 8, 140.

Tablo 6'te kişi başına prim üretiminin GSYİH'ya oranının en düşük olduğu AB ülkesindeki gelişme durumu bile Türkiye'deki oranın iki katı kadar olduğu görülmektedir.

OECD ülkelerinde 1995 yılında kişi başına düşen prim 1036 dolardır. Prim üretiminin milli gelire oranı ise aynı yılda %4.84'tür. Türkiye'nin bu seviyelere gelebilmesi için kişi başına düşen prim üretimini yaklaşık 40 kat artırması gerekmektedir.

1996 yılında, Türkiye'deki prim üretimi 1558 milyon dolar iken dünya genelinde %0.07'lik bir payla temsil edilebilmektedir. Bu miktar, hayat dı-

şında 1327 \$, %0.15'lik bir pay ve reel olarak %9.7 büyümeyi ifade ederken hayat dalında, 231 milyon \$ prim %0.02'lik pay ve %28.1 reel büyüme sağlandığını ve ülkemizdeki bu gelişme düzeyinin dünya genelinde 83 ülke arasında kırkbirinci sırada yer aldığını göstermektedir.²⁷

Ülkemizde kişi başına düşen sigorta primi 1994-1997 yıllarında sırasıyla 17.4, 21.9, 24.3, 29.6 dolardır.²⁸ AB'de 1995 yılında kişi başına düşen en düşük sigorta primi 199 dolardır (Tablo 6). Bu, Türkiye'de sigortacılığın durumunu göstermektedir.

Sigortacılıkla ilgili gelişmelerin seviyesinin tespiti bakımından uluslararası dikkate alınan kriterler; faaliyette bulunan sigorta şirketleri sayısı, yıllık direkt prim üretimi, kişi başına düşen prim miktarı ve prim/GSMH'dır.²⁹

Bu dört kriterin ülkemizde ulaştıkları seviyenin AB ülkelerine göre ne kadar gelişme gösterdiği sırasıyla Tablo 1, Tablo 5 ve Tablo 6'e bakıldığında anlaşılabilir. Örneğin, sigorta sektöründe faaliyet gösteren şirketlere bakıldığında; Türkiye'de 10 tanesi yabancı, dördü reasürans şirketi olmak üzere toplam 67 sigorta şirketinin var olduğu görülmektedir. Yunanistan'da bile 1982 yılında 89 adet yerli, 83 adet ise yabancı sigorta şirketi faaliyet göstermektedir.³⁰ Şirket sayısı salt olarak sektördeki sorunları ortadan kaldırmak için bir çözüm olmamakla birlikte, yeterli ve etkili sayıda sigorta şirketlerinin varlığı, üretim artışında, rekabetçi bir yapının gelişmesinde ve sigortacılık alanının gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Sigortacılıkta gelişmeyi sağlamak için ilk önce kişi başına düşen milli gelir düzeyi artırılmalıdır. Ancak bundan sonra fertler normal tüketim harcamaları dışında tasarrufa yönelme eğiliminde bulunabilirler. Zorunlu tüketim harcamalarını dahi karşılamaktan yoksun bir kesimden tasarrufa yönelmesini beklemek ülkemizde olduğu gibi pek fazla bir anlam ifade etmeyecektir. Temel sorun bu noktada düğümlenmektedir.

²⁷ Hazine Müsteşarlığı, Türk Mali Sisteminin 1, 140.

²⁸ Aynı, 139.

²⁹ Duman, 100.

³⁰ Aynı, 47.

Nitekim, prim üretiminin kişi başına düşen milli gelir ile ilişkisinin 73 ülkedeki 1995 yılı verileri kullanılarak yatay-kesit analizi ile yapılan araştırma sonucunda ülkelerin sigorta sektörüne verdiği önemin fertlerin kazanç durumuyla yakından ilişkili olduğu anlaşılmıştır.³¹

Türkiye'de sigorta prim tutarı son beş yılda ortalama olarak toplam yatırımlar içerisinde yıllık %3.7'lik bir paya tekabül etmektedir.³² Ekonomik açıdan daha fazla önem arz eden hayat sigortacılığının sigorta sektöründeki ortalama %15'lik payı göz önüne alındığında uzun vadeli fon birikiminin toplam yatırımlar düzeyinde etkili olma gücünün çok yetersiz olduğu ortaya çıkmaktadır.

Elde edilen toplam primin etkenlik derecesi bu oranlar düzeyinde kalmamakta daha da azalmaktadır. Bu azalmaya yol açan faktörler şunlardır,³³

- Dallara göre değişen oranlarda önemli bir bölümünün istihsal organlarına komisyon adı altında ödenmesi,
- Sabit ve değişken teminat olarak yasayla belirlenmiş oranlarda bir bölümüne sınır konulması, teminatların belirli yerlerde kullanılması şartının aranması,
- Reasürör ve retroesyoner için yurt dışına giden primlerin, depo olarak üzerlerinde tuttuklarının üstündeki kısımların prim transferini gerektirilmesi,
- Hasar/prim oranlarına ve kendi konservasyonlarına göre yönetimin tahmin ve takdir edeceği ölçülerde belli bir yüzdeyi ankes olarak kasada nakit ve bankalarda vadesiz mevduat olarak disponobil bulundurma ile fonların kullanım oranları daha da daralmakta, yarı yarıya azaltılmaktadır.

³¹ Erdoğan ve Özer, 97.

³² TOBB, Ekonomik Rapor'98, 143. Hazine Müsteşarlığı, 1998 Türkiye'de Sigorta, 14-30.

³³ Tacettin Aliefendioğlu, "Sigorta ve Reasürans Şirketlerinde Toplanan Fonların Ülke Ekonomisinde Verimli Kullanım Yolları", Türk Sigortacılığının Geliştirilmesi, Seminer ve Panel, ITO no. 1987-4 (İstanbul: Lebib Yaşın Yayınları ve Basım, 22 Eylül 1986), 80-81.

Sigorta primlerinin etkinliğini belirleyen önemli hususlardan birisi sigortalı ve acenteden olan alacaklar tutarıdır. Sigortalı ve acentelerden olan alacakların son beş yılda toplam prim içindeki payı 1994 yılında %43 iken 1995'te %31'e düşmüştür. Sonraki yıllarda %31'lik bu oran artma veya azalma yönünde önemli bir değişiklik göstermemiştir.³⁴

Sigortacılığın yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi doğrultusunda alınacak tüm tedbirlerin sigorta şirketlerinin prim alacaklarını tahsil etme konusunda kararlı ve zorlayıcı olmalarına bağlı olduğu söylenebilir.

Sonuç

Veriler, ülkemizde sektörün fon yaratma kapasitesinin yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Sektörde sağlanan fon miktarı son altı yılda 39.317 milyardan 1.020.521 milyar TL'ye yükselerek yaklaşık 26 kat artmıştır. 1999 ve 1998 yılında bu fonlarda ödenmiş sermayenin payı %22 ve %14 civarındadır. Ancak enflasyon oranları dikkate alındığında fon miktarlarındaki reel artışların -%31 ile %27 arasında değişim gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Sigorta sektöründe 1997 yılında 59 sigorta şirketi ve 4 reasürans şirketi arasında 7 sigorta şirketi ve 1 reasürans şirketinin sermayesinin toplamı 25.125.000 milyon TL ile toplam sermayenin %47.58'ini teşkil etmektedir. Sigortacılıktaki bu tekelciliğin - sermayenin sınırlı sayıda banka ve holdingin kontrolünde olmasının- öz sermaye miktarının artırılması yönünde engel teşkil ettiği söylenebilir.

Ülkemizde sigortacılığın uluslararası standartlar açısından bazı eksikliklerinin olduğu tespit edilmiştir. Hayat sigortacılığının, ülke ekonomisine ucuz kaynak temini, enflasyonla mücadelede başarı sağlanması ve sosyal güvenlik sorunlarının bu yolla çözümü yoluna gidilmesi veya özel sigortacılıktan destek bulma gibi faydaları olacaktır. Bir ülkede sigortacılığın gelişiminin ve bu sektörden beklenen katkıların büyük ölçüde o ülkenin ekonomik yapısının gelişimine bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır.

³⁴ Hazine Müsteşarlığı, 1998 Türkiye'de Sigorta, 65. Hazine Müsteşarlığı, 1999 Türkiye'de Sigorta, 63.

Yararlanılan Kaynaklar

- Akbalık, Murat, K.Batu Tunay ve Mustafa T.Uzuner. "Yüksek Enflasyonlu Ülkelerde Özel Hayat Sigortacılığı Uygulamaları ve Türkiye Üzerine Çözüm Önerileri." Reasürör, Mifli Reasürans T.A.Ş., sayı.30 (Ekim 1998): 6-20.
- Akbulut, Ramazan. "Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Yörenin Kalkınmasındaki Başlıca Etkileri." Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. İktisat Fakültesi, 1997.
- Aliefendioğlu, Tacettin. "Sigorta ve Reasürans Şirketlerinde Toplanan Fonların Ülke Ekonomisinde Verimli Kullanım Yolları." Türk Sigortacılığının Geliştirilmesi, Seminer ve Panel, İTO Yayın No: 1987-4, Lebib Yalkın Yayınları ve Basım İşleri A.Ş., İstanbul, 22 Eylül 1986.
- Çiftçi, Murat. "AB Emeklilik Fonlarının Yatırım Portföylerinin Global Gelişmeler Işığında Değerlendirilmesi ve Türkiye'ye Yönelik Alternatif Model Önerisi." Reasürör, Milli Reasürans T.A.Ş., sayı: 33, (Temmuz 1999): 6-19.
- DPT, Sigorta Sektörü, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1996.
- DTM Dış Ticaret Dergisi, Başlıca Ekonomik Göstergeler, Yıl 5, Sayı 18, (Temmuz 2000), 18.
- Duman, Şebnem. Türk Sigorta Sektöründe Bos Kapasiteler ve Ekonomik Kayıplar, Bilaraş Bilimsel Araştırma Merkezi, Ocak 1990.
- Erdoğan, Oral ve Levent Özer, Sermaye Piyasasında Kurumsal Yatırımcılar, İMKB Yayınları (İstanbul: Ağustos 1998), 25
- Ergenekon, Çağatay. Sigorta Sektörü, İMKB Sektör Araştırmaları Serisi No:5, İstanbul, t.y.
- Hazine Müsteşarlığı, Türk Mali Sisteminin Temel Göstergeleri, 8.cilt, Sayı 27, Mart 1998.
- Hazine Müsteşarlığı, Hazine İstatistik Yıllığı 1994, Ankara, t.y.
- Hazine Müsteşarlığı Sigorta Denetleme Kurulu, 1997 Türkiye'de Sigorta Faaliyeti Hakkında Rapor, Ankara, t.y.
- Hazine Müsteşarlığı Sigorta Denetleme Kurulu, 1998 Türkiye'de Sigorta Faaliyeti Hakkında Rapor, Ankara, t.y.
- Hazine Müsteşarlığı Sigorta Denetleme Kurulu, 1999 Türkiye'de Sigorta Faaliyet Hakkında Rapor, Ankara, t.y.
- İTO, Sigorta Sektöründeki Sorunlar ve Çözüm Önerileri Paneli Tebliğ ve konuşmaları. İstanbul Ticaret Gazetesi, 6.3.1998.
- İzmir Ticaret Borsası, 1999 İktisadi Raporu, Yayın no 69, İzmir, t.y.
- Köse, Ali. "1991-1997 döneminde Türk Sigorta Sektörünün Gelişimi." Active, Bankacılık ve Finans Dergisi, yıl.2, sayı.7 (Haziran-Temmuz 1999): 42-46.

Sigortacılık Genel Müdürlüğü, Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Hazinesi. Özel Sayı, Hazine Dergisi, (Mart 1999): 65-74.

Ünal, Targan. Gelişen Borsalarda Kurumsal Yatırımcılar Türkiye Örneği Sorunlar ve Çözüm Önerileri, İMKB Araştırma Yayınları No. 7, İstanbul, Temmuz 1995.

Ünal, Targan. Sigorta Sektörünün Ekonomik İşlevi ve Fon Yaratma Kapasitesi, İTO Yayın No.1994-04, İstanbul, 1993.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB). Banka ve Sigorta Sektörleri, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, Temmuz 1996.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)., Ekonomik Rapor'98, Ankara, Mayıs 1999.